

УДК 821.161.2:323.1

СПОГАДИ ІВАНА ФРАНКА ПРО КНЯЗЯ РОМАНА ЧАРТОРИЙСЬКОГО І ВАЛЕРІЯНА КАЛІНКУ

Ігор ЧОРНОВОЛ

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України,
доктор історичних наук, e-mail: inukr@inst-ukr.lviv.ua
старший співробітник відділу новітньої історії*

Як мемуарист, Франко відомий недостатньо. Тим більша цінність його спогадів про двох польських діячів – Романа Чарторийського і отця Валеріяна Калінку, опублікованих 1887 р. у літературному додатку до польської газети “Край”, що виходила в Санкт-Петербурзі. Оскільки в дійсності видатний український революціонер комунікував не лише з польськими соціалістами, а й князями та клерикалами, ці спогади не пропагувалися і здебільшого відомі лише вузькому колу досвідчених франкознавців. Тим більше, що предметом Франкових суперечок з кн. Р. Чарторийським і о. В. Калінкою були не марксизм і революція, а церква та націоналізм, співпраця українців не з російськими народниками, а польським консервативним істеблішментом.

***Ключові слова:** Іван Франко, спогади, князь Роман Чарторийський, Валеріан Калінка.*

Як мемуарист, Франко відомий недостатньо. Тим більша цінність його спогадів про двох польських діячів – Романа Чарторийського і отця Валеріяна Калінку, опублікованих у літературному додатку до польської газети “Край”, що виходила в Санкт-Петербурзі¹. Оскільки в дійсності видатний український революціонер комунікував не лише з польськими соціалістами, а й князями та клерикалами, ці спогади не пропагувалися і здебільшого відомі лише вузькому колу досвідчених франкознавців. Тим більше, що предметом Франкових суперечок з кн. Р. Чарторийським і о. В. Калінкою були не марксизм і революція, а церква та націоналізм, співпраця українців не з російськими народниками, а польським консервативним істеблішментом.

“Край” – газета ліберального спрямування, що виходила в Санкт-Петербурзі, розпочинаючи з 1882 р. Часопис пропагував гасло лояльності поляків до імперії Романових. Це, очевидно, викликало невдоволення багатьох польських патріотів. Та все ж завдяки тому, що газета постійно акцентувала увагу не тільки на Росії, а й Пруссії та Галичині, а також тому, що редакція залучала до співпраці найвидатніших польських мислителів того часу, “Край” швидко перетворився в одне з найпопулярніших польських видань взагалі. Її засновник і головний редактор Еразм Пільц намагався також вплинути на полагодження польсько-українських стосунків у Галичині (на той час у Наддніпрянській Україні польсько-український конфлікт втратив свою актуальність). Відтак зацікавлений в інформації безпосередньо від українських діячів, він запросив до співробітництва І. Франка. Співпрацю з “Краєм” І. Франко розпочав у 1884 р. з публікації своїх оповідань. Упродовж наступних п’яти літ часопис регулярно друкував його галицькі репортажі й інші матеріали².

Роман Чарторийський (1839–1887) – видатний політик, депутат Пруського сейму та німецького парламенту, очолював польську фракцію парламенту. Належав до угруповання так званих “демократів” (ліберали-самостійники). За участь у повстанні 1863 р. відсидів 18 місяців у німецьких в’язницях, що підірвало йому здоров’я та врешті-решт вкоротило віку. Після одруження 1873 р. з графинєю Флорентиною Дідушицькою змінив своє місце проживання на її маєток – село Яблунів Гусятинського повіту (тепер – Гусятинський район Тернопільської обл.). Згодом прийняв австрійське підданство. У 1883–1887 рр. – депутат Галицького сейму³.

¹ Franko I. Roman Czartoryski i Kalinka. Ze wspomnień osobistych // Przegląd literacki. Dodatek do “Kraju”. – № 26–27.

² Kmiecik Z. “Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piltza. – Warszawa, 1969; Pasdro G. Współpraca Iwana Franki z petersburskim “Krajem” // Studia polono-slavica-orientalia. Acta literaria, VI, 1980. – S. 185–209.

³ Polski słownik biograficzny. – T. IV. – Zeszyt 16. – Kraków, 1937. – S. 295–296.

Проводячи активну політичну діяльність у Німеччині та Австро-Угорщині, кн. Р. Чарторийський не міг не зауважити, що ставлення німців до поляків у Пруссії приблизно таке ж, як ставлення поляків до українських політиків у Галичині. Переслідуваний німецькою владою, він із симпатією ставився до національних змагань галицьких українців і діяв на користь польсько-української угоди.

Отець Валеріян Калінка (1826–1886) – видатний церковний діяч, фундатор “краківської школи” польської історіографії. Після поразки повстання 1863 р. революціонер В. Калінка під впливом ченців змартвихвстанців (Congregacio a Resurrectione Domini Nostri Jezu Christi Zmartwzcwastaniec) захопився ідеєю цивілізаційної місії на Сході. В. Калінка споглядав на релігію очима політика, вважаючи католицизм дієвим засобом опору російському панславізмові. На його думку, аби ослабити свого основного ворога Росію, найкраще було б зміцнити католицизм серед українців. Із цією метою у 1868 р. він став змартвихвстанцем, а 1870 р. висвятився на священника.

Наприкінці 70-х років у Ватикані зародилася ідея інтернату для католиків східного обряду, де б виховувалися українські патріоти, максимально віддані папі. Запальний В. Калінка захопився цією ідеєю: справді, щоб ревіталізувати задум спільного фронту поляків і русинів проти царату, потрібно звернутися до молоді і забезпечити собі в такий спосіб успіх у майбутньому. В. Калінка міркував так: “Виховувати русинів на русинів, з повагою до їх обряду, мови і народності. [Цю програму] продиктувала проста справедливість, її рекомендував інтерес Церкви і краю, а також внутрішній голос сумління, який застерігав, що Руси щось та належить з нашого боку за минуле”⁴; “якщо русинів нема, то завдяки такій етнографії [Російська] імперія отримує одразу 15 мільйонів одноплемінної людності... хто заперечує Русь, той Москву буде... Отже, не тільки почуття істини, якого повинно нам вистачити, але сама розважливість і сам інтерес Церкви, цивілізації і Польщі наказують нам визначити, що між Польщею і Росією існує окремих народ, що не належить ані до першого, ані до другого, який не позбудеться своїх почуттів і національних особливостей в сучасних умовах, якщо не позбувся їх упродовж довгих віків; наказую служити йому щиро і старанно, незважаючи на його сьогоденне ставлення, щоб і він поступово, коли відчуже часткою європейської спільноти, служив загальній цивілізаційній справі, як йому Бог призначив”⁵.

У 1879 р. генерал змартвихвстанців Петро Семененко здобув у імператора Франца Йосифа I дозвіл на діяльність свого ордену в Галичині, а також інтернату для греко-католиків⁶. Варто зауважити, що чин Божого Воскресіння був чи не єдиним орденом, до складу якого входили і римо-, і греко-католики. 6 листопада 1880 р. львівське українське “Діло” повідомило про купівлю ними монастирського комплексу францишканок на вулиці Пекарській.

Спроби папи та віденського імператорського двору втрутитися в внутрішні справи греко-католицької церкви галицькі русини сприйняли як чергові колонізаційні заходи. Так, одна з гострих публікацій на цю тему в українській пресі, а саме в “Ділі” 1881 р., завершувала відверта погроза Престолові св. Петра: “Терпеливість руського народу має свої границі. Горе тому, хто її надуже”⁷. Поступово адресована змартвихвстанцям лайка стала ознакою доброго тону і неодмінним атрибутом галицько-руського патріотизму; як писав І. Франко М. Драгоманову 1884 р., проти змартвихвстанців “і зайцю положено бути смілим”⁸. А в 1889 р. гостра дискусія в Галицькому сеймі на предмет субсидії на змартвихвстанський інтернат дала привід до поєдинку двох депутатів: українця Теофіла Окуневського та поляка Томислава Розвадовського⁹.

⁴ Kalinka W. Stosunek Polaków i Rusinów do Internatu Ruskiego ks. Zmartwstańców we Lwowie (Sprawozdanie odczytane na walnem Zgromadzeniu Stowarzyszenia Opieki nad tymże internatem, w marcu 1884). – Lwów, 1884. – S. 4.

⁵ Ibid., S. 8.

⁶ Mrówczyński J. Ks. Walerian Kalinka. Życie i działalność. – Poznań ; Warszawa ; Lublin, 1973. – S. 527–528, 547.

⁷ Рим а Галицька Русь // Діло. – 1881. – Ч. 11.

⁸ Франко І. Зібр. тв. у 50 томах. – Т. 48: Листи (1874–1885). – Київ, 1986. – С. 442.

⁹ Чорновол І. Томислав Розвадовський про свій поєдинок з Теофілем Окуневським // Україна модерна. – № 6. – Львів, 2001. – С. 151–155.

Все ж, як згадував Олександр Барвінський, інтернат виховав ряд здібних місіонерів. “З інтернату змартвивстанців, – писав він, – вийшли ученики, котрі не відцуралися власної народності і зайняли своїм поведенем і образованием поважні становища в українському суспільстві і розвинули корисну народну роботу”¹⁰. Один із вихованців інтернату, Микола Конрад (1876–1941), – католицький святий¹¹.

Варто згадати й про конфіденційні контакти з о. Калінкою лідера київської “Старої Громади” Володимира Антоновича. В. Антонович познайомився з В. Калінкою під час свого приїзду до Львова 1880 р., а згодом вони листувалися¹². І Франко не міг про це не знати.

Юрій Мрувчинський у свої детальній монографії про о. Калінку навів уривок його листа до Я. Гіртлера, де йдеться про розмову, яку мав про змартвивханців І. Франко з лідерами галицьких народовців Анатолем Вахнянином і Юліаном Романчуком: “В нашій убогій атмосфері інтернат – це справжнє добродійство для нас, – твердив Франко, – адже виховує справжніх русинів, а що будуть католиками, то нам не зашкодить”. “Інтернат – то найбільше наше нещастя, – заперечували Вахнянин і Романчук, – бо священики, що вийдуть з того закладу, не будуть наші, то будуть римські священики, неодружені, страчені для народу. Вони нам видерли шляхту, закидали своєму співрозмовникові, – а зараз духовенство забирають”¹³. Інші джерела свідчать, що таку розмову з А. Вахнянином і Ю. Романчуком мав не І. Франко, а В. Антонович¹⁴. Зрештою, І. Франко міг брати в ній участь разом з В. Антоновичем.

О. В. Калінка помер через інсульт у грудні 1886 р.

Публікація цих спогадів розширює уявлення про І. Франка як мислителя й літератора, а також має деяке значення для церковної історії. Хоча загалом Франкове ставлення до релігії було складним, це не завадило йому жваво цікавитися церковним життям, передовсім – проблемами Греко-католицької церкви.

Іван Франко

Роман Чарторийський і Калінка (Із власних спогадів)

I

Обидва ці мужі, імена яких я вивів у заголовку і над якими ще недавно вирости могили на руській землі, хоч уроджені далеко на захід від неї, в краю етнографічно чисто польському, під кінець свого життя в меншій чи більшій мірі відіграли визначну роль у житті українського суспільства. А оскільки і за життя єднала їх приязнь, що опиралась на спільні переконання і взаємну особисту повагу, тому дозволю собі поєднати їх у цьому короткому спогаді, котрий, на мою думку, майбутньому історичу наших громадських течій може підкинути хоч декілька характерних рис.

З князем Романом Чарторийським восени мене познайомив Володислав Федорович¹⁵, власник Вікна, у якого я в той час перебував певний період і який запросив мене, щоб я йому

¹⁰ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Т. 2. – Ч. 3 і 4. – Нью-Йорк ; Київ, 2009. – С. 409.

¹¹ Чорновол І. Святомученик Микола Конрад, святі та блаженні // Чорновол І. 100 видатних львів'ян. Львів, 2009. – С. 188–191.

¹² Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – Львів, 2000. – С. 59–68.

¹³ Mrówczynski J. Op. cit. – S. 574.

¹⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. – С. 67–68.

¹⁵ Володислав Федорович (1845–1917) – галицький магнат, власник села Вікно (тепер – Гусятинського району Тернопільської обл.) та інших маєтків, голова товариства “Просвіта” (1873–1877), представляв інтереси українців Галичини в австрійському парламенті (1879–1882), член Палати Вельмож (з 1902 р.). Федоровичі виводили свій родовід від полковника Івана Богуна. Прославився як меценат української культури. І. Франко зблизився з В. Федоровичем у 1883 р. і на його замовлення працював над біографією його батька Івана. З невідомих причин стосунки між ними охололи, розпочинаючи з 1885 р. Див. Франко І. Життя Івана Федоровича і його часи // Франко. Збір. тв. у 50 томах. – Т. 46; Чорновол І. Свої серед чужих, чужі серед своїх: Федоровичі гербу Огінець у контексті українського національного руху XIX ст. // Молода нація, 2003. № 3. – С. 60–91. Наприкінці 1884 р. І. Франко писав І. Белесві: “Діло таке, що п. Федоровича і мою милість запросив кн. Чарторийський до Яблонова, а Федор[ович] держить мене

товаришував у поїзді до Яблунова, куди він вибирався в гості. Князя ми застали в його кабінеті за читанням газет. Поряд з польськими і французькими газетами я побачив на його столі також руські газети “Діло” та “Батьківщину”, і дуже здивувався, довідавшись під час розмови, що князь, хоча й всього кілька літ, як осів на Русі, а народжений і вихований на Познанщині, навчився не тільки мови, а й руського правопису, що між подільською шляхтою, хоча й уродженою і вихованою на Русі, дуже велика рідкість. Я здивувався ще більше, коли під час розмови переконався, що князь дуже добре знає руську літературу і зовсім досконало – партійні стосунки, про які він говорить із влучністю людини досвідченої і такої, що дивиться на все збоку, “свіжими очима”.

– Дуже велика шкода, – промовив князь під час розмови про інше, – що втратили [Володимира] Барвінського. Був то єдиний з русинів, котрих я знав, з яким можна було говорити. Я листувався з ним і до цього часу зберігаю його листи, котрі мені висвітлювали чимало важливих справ. Від часу його смерті я якось не можу зійтися в такий спосіб з жодним русином.

Я вказав йому на Юліяна Романчука, який по смерті Барвінського займає, можна сказати, найвизначніше становище серед русинів.

– Не заперечую, що то чоловік здібний і добросовісний, – сказав князь, – але наскільки я спроможний робити висновки з того, що знаю, бракує йому ширшого погляду на справу, бракує спритності і енергії, котра відзначала Барвінського. Є він, як мені здається, більше дипломат, ніж вождь партії, і сумніваюсь, чи то може вийти на користь партії.

Надзвичайно цікавив його сучасний український селянський рух.

– Постійно отримую інформацію про ті ваші читальні. Скажіть мені, що то значить? Чи є в тому всьому якийсь план, якась система? Чи є якась одна рука, що керує тим рухом, чи то само виростає з ґрунту, як гриби?

Я відповів, що коли б така система була, то “Просвіта” не потребувала створення вільного комітету для “заняття читальнями”, отже, що той рух є незалежний, виходить він від самого селянства, а руська інтелігенція виявилася нездатною навіть підтримати і покерувати тим рухом, і тільки зараз можна говорити про його організацію...

– Ну, а той комітет “Просвіти”, адже він, очевидно, має на меті об’єднати той рух в якісь єдині рамки?

– Без сумніву, – відповів я, – палке прагнення усіх русинів, що дбають про розвій селянства, – це спровадити той рух в якесь єдине русло, витворити порозуміння й солідарність між окремими читальнями. Але як то зробити, на то ми ще не винайшли відповідної формули. На мою думку, комітет, що утворився при “Просвіті”, зовсім до такої праці неспроможний.

– А річ то дуже важлива і пильна, – відповів він. – Знаю то з досвіду, бо на Познанщині сам займався тією справою і сплачував грошові штрафи за промови до селян. – І додав, усміхаючись. – Ви, русини, скаржитесь на гніт з боку поляків, але правду кажучи, не маєте жодного поняття, що то є гніт. Ви – як дитина з м’якими кістками й мускулами: те, що будь-де вважалося б за поштовх до ще наполегливішої праці, вам відбиває духу.

Я відповів, що коли ми справді є такою дитиною, то нас не треба звинувачувати, що чуємо там біль, де з твердішими мускулами лише свербить.

Згодом перейшли ми до справи, що тоді гаряче дискутувалася в руських газетах: до єзуїтів і змартвихвстанців.

– Розумію, – сказав він, – чому ви протестуєте проти єзуїтів¹⁶. Вам стільки про них з дитинства наговорено, що вважаєте їх, щонайменше, залізним вовком. Але змартвихвстанці! Що ви можете знати про них?

трохи не силою до тої візити, котра після всякої правдоподібності відбудеться в суботу або в неділю”. Франко І. Збір. тв. у 50 томах. – Т. 48. – С. 514.

¹⁶ 1883 р. папа Лев XIII доручив єзуїтам реформувати орден василіан, що спричинило чергове польсько-українське напруження. “Заслужений колись чин оо. Василіан, – згадував Євген Олесницький, – який у нашій історії відіграв ролю зокрема для піднесення шкільництва і взагалі освіти, підупав зовсім у половині XIX століття. Василіяни перестали сповняти навіть свої духовні обов’язки. Монастирі стали

Я заперечив, що в принципі проти них, і навіть проти єзуїтів, не маємо в дійсності нічого, а протестуємо тільки проти їхнього втручання в наші церковні і національні справи.

– Але єзуїти вчинили то не по своїй волі, – відповів він, – але з волі папи і за згодою митрополита.

Я відповів, що власне це збільшує страх русинів за самостійність їхньої церкви, бо спонукає їх до думки, що мають справу лише з початком систематичної роботи, яка веде до повного златинізування їхньої церкви.

– Ха! Я не знаю нічого про такі далекосяжні цілі, – відповів князь. – Скажу лише одне, що, на мою думку, папа мав право вчинити так, як вчинив. Ну, а чи були у вас якісь намагання створити зовсім відрубну, самостійну національну церкву, на взір нп. старонімецьких католиків?

Я відповів, що нічого подібного не було, і він теж перейшов на інше, так що мені незрозуміло, з якою метою поставлено це оригінальне й цікаве запитання¹⁷.

Про змартвихстанців зав'язалася довга розмова, в якій князь висловив свої палке захоплення отцем Калінкою і з великими похвалами відгукувався про його інтернат. На це я зауважив, що русини особисто виступають проти Калінки остільки, оскільки приписують йому великий, а для наших національних справ не зовсім корисний вплив на нашого митрополита; що стосується інтернату, то проти нього протестують не тому, що він з точки зору внутрішнього урядування поганий, а тому, що побоюються з нього шкоди для своєї народності і її нормального розвою; по-друге, з тієї причини, що той заклад, створений будь-що-будь для парафіяльних церковних справ, з'їв і ще з'їсть не раз значні суми з крайової каси, тобто сама українська людність змушена платити за інституцію, котру вважає для себе шкідливою.

– Ні, пане, – заперечив князь, – то все упередження. Яка шкода може бути з інтернату для вашої національності? Адже інтернат виховує хлопців по-руському, посилає до руської гімназії, отже, не полонізує. Я мав тут у себе декілька хлопців на вакаціях і переконався найліпше, що вони виховані взірцево і що не перестали бути добрими русинами. Раджу панові, як письменникові, познайомитися ближче з інтернатом і Калінкою. Ви самі побачите, всі ці побоювання і підозри безпідставні. Отець Калінка не такий чоловік, що думав одне, а публічно проголошував щось інше.

Я зізнався, що з Калінкою, як з ученим, вже віддавна прагнув познайомитися, особливо як з істориком Галичини під австрійським пануванням, оскільки ця тема мене дуже цікавить. Князь відразу ж пообіцяв мені дати від себе до Калінки рекомендаційного листа, що й зробив наступного дня перед моїм від'їздом.

Незважаючи на пізню пору, розмова тривала досить довго. Князь просив мене надсилати короткі кореспонденції про руські справи до підтримуваного ним часопису “Кур'єр познанський”, однак ця справа не увінчалася результатом.

прибійшицем сибаритів і лінюхів, що вели вигідне життя, яке часом ширило навіть згіршення. Нпр., провінціал василіян у Львові, Клим Сарницький, удержував собі прилюдно під самим Львовом на фільварку Рясна наліжницю Броніславу, з якою мав діти. Про це знав цілий світ, про це говорили і писали в часописах. Подібні річі діялись і в інших монастирах”. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – Ч. I. (1860–1890). – Львів, 1935. – С. 176–177. “З реформи, – продовжував Є. Олесницький, – вийшли на кожний спосіб далеко кращі ченці, як були досі. В монастирях припинилось давнє неробство і “черевугодництво”, зате почалася робота на полі духовнім і національнім. Між реформованими найшлося багато свідомих і навіть завзятих українців. Вони помагали багато в боротьбі проти москвофільства і взагалі стояли твердо при нації та ширили національне почуття особливо між селянством та робітничою клясою і слугами по містах”. Олесницький Є. Вказ. Праця. – С. 180; Каровець М. Велика реформа чина св. Василя Великого 1882 р. – Т. 1–4. – Жовква; Львів, 1933, 1936.

¹⁷ “Недавно один поляк, великий католик і сердечний прихильник Калінки і єзуїтів, кн. Роман Чарторійський, познаньщик родом, питав мене, чи русини домагалися коли-небудь “своєї народної церкви” і чи змагалися як-небудь таку церкву собі витворити? Значиться, самі вороги наші міркують, що таке змагання могло б і повинно витворитися, – а дискутуючи порушені Вами питання і громадячи матеріал до їх освітлення, можна би причинитися до такого змагання”, – писав І. Франко М. Драгоманову у квітні 1885 р. Франко І. Збір. тв. у 50 томах. – Т. 48. – С. 537.

Ще два рази я мав можливість зустрітися з князем Чарторийським: раз – узимку, вдруге – влітку 1885 року, перед самими виборами до парламенту. Князь запросив мене до свого дому у Львові, де в той час перебував, і просив про інформацію стосовно руських кандидатів на послів до парламенту.

– Я б радий був, аби ці вибори не дали русинам нового приводу для жалю на поляків, – сказав він мені на прощання, – і вірте мені, не я один, а є нас таких ціла громадка в комітеті. Але чи доведемо свого, то інша річ. Багато буде залежати від самих русинів.

Отже, на жаль, не довели нічого.

II

Нескоро, а тільки в грудні 1885 року мені випала можливість познайомитися з о. Калінкою особисто. Сталося це так. Редакція “Пшегльонду польського”¹⁸ в Кракові забажали мати статтю про руську справу й літературу в Галичині; редактор цього місячника граф Ст. Тарновський звернувся до о. Калінки, щоб той поміж львівських русинів знайшов кого-небудь, хто б взявся за написання такої студії. За посередництвом д-ра Бігеляйзена о. Калінка запитав мене, чи я б не взявся за цю роботу. Отже, я пішов на вул. Пекарську, до інтернату оо. змартвихвстанців, щоб особисто від о. Калінки отримати інформацію стосовно змісту, аспектів і об’єму цієї праці.

Було то якраз перед полуднем, вихованці закладу перебували у школі, о. Калінка був зайнятий працею в своєму кабінеті на другому поверсі. Коли йому доповіли про моє прибуття, спустився додолу і привітав мене в приймальні, спочатку вживаючи слова “пан”, яке, однак, після декількох звертань поступилося місцем займенникові “Ви”¹⁹. Ми пішли разом нагору, до його кабінету.

– Я знаю, що Ви там в “Краю” чимало про мене понаписували, – сказав він, усміхнувшись, – але будьте певні, що я на Вас не гніваюся.

І при тих словах знову подав мені руку.

– Що ж, превелебний отче, – відповів я, – в моїх кореспонденціях я старався передовсім живцем передати погляди й настрої тієї спільноти, про яку писав; і не можна заперечити, що Ваше ім’я не належить до найулюбленіших поміж русинами. Щодо мене особисто, то найохочіше прийму всі фактичні спростування і визнаю, що в тій чи іншій деталі я був зле поінформований.

– Це мене дуже тішить, – жваво відповів о. Калінка, – отримати інформацію про нас і наш інтернат може кожний найліпше тоді, коли забажає особисто познайомитися з нами і приглянутися до нашої роботи.

В цих словах я відчув делікатний закид проти себе самого, що я писав про інтернат, не бачивши його раніше ніколи, і висловив бажання оглянути заклад, якщо б це було можливо. О. Калінка з якнайбільшою енергією й охотою одразу ж запросив мене до оглядин під своїм керівництвом. З того, як він радісно водив мене по залах, спальнях, їдальні і каплиці закладу, як ретельно пояснював кожну деталь, з яким вдовolenням він затримувався в кожному закутку, всюди демонструючи порядок, чистоту й гігієнічні умови, як ласкаво й турботливо розмовляв з вихованцем, котрий через хворобу залишився вдома, з якою пристрасстю розповідав про ікону Матері Божої у віттарі каплиці, мальовану в Парижі в східному стилі, – з кожного його руху й виразу обличчя зрозуміло було, що цей заклад – то його улюблене дитя, в яке він радий вкласти свою душу, свою думку, свою цілу істоту.

– Ну що ж, бачите, – сказав о. Калінка, коли ми завершили огляд, – що зблизька ми не такі страшні, як нас малюють русини.

– Наскільки мені відомо, – відповів я, – русини ніколи не говорили нічого злого про внутрішнє влаштування інтернату. Вони бояться лише його тенденції.

¹⁸ “Przegląd Polski” – як на той час, найпрестижніший галицький щомісячник. Граф Станіслав Тарновський – співфундатор ідеології польського консерватизму, журналіст і літератор, президент Академії Наук у Кракові (Akademia Umiejętności).

¹⁹ Звертаючись до І.Франка на “Ви”, В. Калінка демонстрував свій такт і ввічливість. У польській мові звертаються до співрозмовника в третій особі, використовуючи іменник “Pan”.

– А, так, думають, що ми хочемо денаціоналізувати, полонізувати. Але сподіваюся, що й ці закиди скоро зникнуть. Адже посилаємо хлопців до руської гімназії, в самому інтернаті також стараємося не тільки не зачіпати їх національні почуття, але навпаки, підтримувати і зміцнювати їх. Крім мене одного, що не вмів по-руському, всі отці розмовляють з ними по-руському, передплачуємо для них руські газети “Діло”, “Батьківщину” і “Зорю”. В центрі нашої системи виховання ми поставили найбільшу автономію кожного учня. Якнайменше регламентації, а якнайбільше пояснень, приятельських порад і вказівок – це наш педагогічний метод.

Я сказав, що й проти цього русини не протестують; навпаки, наші вчителі руського гімназії, з котрими мені випало розмовляти, дуже похвально висловлюються про інтелектуальний розвиток вихованців інтернату і про те, що в деяких галузях знань, як нп. в історії, літературі і т. д., знають вони, як правило, більше і точніше за те, що дає шкільна наука. Та все ж я додав, що все це не в змозі подолати підозріння русинів. Боятися вони скоріше златинізування молоді в обрядовому відношенні, ніж негайної полонізації.

– Але виховуємо їх в унії, на латинський обряд не перетягаємо нікого.

– Я, – відповів, – не про це, а про сам дух [курсив І.Франка] виховання. Наскільки можу уявляти цей дух із “Статуту братства Матері Божої Марії”, вважаю, що той релігійний напрям, з якого вийшов цей документ, – чисто латинський, без сліду грецького духу, котрий зберігся в нашій унії.

– На мою думку, – відповів о. Калінка з виразом глибокого переконання, – між духом унії і духом латинського католицизму нема і не може бути жодної різниці.

– Не можу судити про це, – відповів я, – бо не компетентний, повторю лише думку багатьох наших священиків, з якими про це розмовляв.

– Е, пане, – пожвавився о. Калінка, – якби я мав на меті догоджати думці ваших священиків, то б не розпочинав роботи над інтернатом. Унія для мене дорога й свята, а те, що Ви писали, нібито Рим прямував до її розірвання, цілком не слушно. Навпаки, наше завдання полягає в її зміцненні; бо ж передовсім унія – це єдність з католицькою церквою і нічого більше.

– Ну, якщо так є насправді, то я не мав слушності поза всякими сумнівами. Але в нас розуміють унію як двосторонню угоду, оперту на взаємні поступки і взаємні обіцянки: якщо одна сторона занедбує свої обов’язки, то угода вважається зірваною. Якщо ж унія не є таким компромісом, лише цілковитою єдністю, то не знаю, для чого уніатській церкві залишати видимість автономії і відрубності, от нп. хоч би одруження священиків.

– А тут Ви маєте слушність. Як католицький священик, я мушу бути за celibатом. Бо, прошу Вас, як то узгодити: молодий чоловік закінчує теологічні студії, за кілька тижнів приймає посвячення, – і оце замість готування до прийняття цього найвищого сакраменту їздить по празниках, наминає голубці і шукає собі жінку з посагом! Який священик може вийти з такого чоловіка і як він може виконувати свої обов’язки стосовно церкви, коли родина від них його відриває щохвилини?

– З церковної точки зору, превелебний отче, Ви маєте слушність, – відповів я, – але з нашого національного становища celibат був би, як мені здається, великою катастрофою, бо відірвав би священиків від народу і від національної справи, через це позбавив би нас переважливой, як на теперішній час, частини нашої інтелігенції.

– А чому Ви так вважаєте? – жваво заперечив о. Калінка.

– Мені здається, що неодружені священики були б спроможні опиратися усілякій денаціоналізації далеко меншою мірою, вже хоч би тому, що своїм особистим життям були б замало зв’язані з живими інтересами суспільства, натомість далеко більше підлягали б впливам зовнішнім, впливам Риму.

– Помиляється двічі, – була відповідь, – раз, вважаючи, що неодружені священики не можуть бути патріотами, по-друге, вважаючи, що Рим є будь-що-будь ворогом української народности. Візьміть хоча б історію відродження чехів. Подивіться, яку велику роль відіграло в ній неодружене католицьке духовенство, візьміть врешті й польське духовенство, якому Рим і католицизм не перешкоджають бути патріотичним.

– Не перечу фактам, – відповів я, – але незважаючи на це мені здається, що й наші побоювання не зовсім безпідставні. Такий вже нещасливий ґрунт український; подібний він до відкритого плоскогір'я: кожний дощ, кожний вітер зносить з нього врожайну землю, і зносить її на інші, щасливіше розташовані поля. Досить маємо таких прикладів, як те, що деінде було корисне, нам принесло шкоду.

– Але ж це, пане, якийсь фаталізм, це визнання вашої слабкості. В такому разі я більше від Вас вірю в силу й витривалість первня руського.

– Для чого ж, превелебний отче, Ви досі не заявили, що інтернат має виховати неodrужених священників?

– Ага, то ж би собі наробив приємності! Адже самі знаєте, що Ваші попадянки мене б забили. І так досить маю ворогів, в такому ж разі мав би їх ще більше.

На цьому ми завершили розмову про цю матерію і перейшли на поле науки. Я висловив о. Калінці своє глибоке пошанування як авторові “Галичини та Кракова під австрійським пануванням”, – праці, яку незадовго перед тим читав з великим інтересом; о. Калінка усміхнувся на цю згадку.

– Властиво, я не повинен признаватися до авторства цієї книжки. Ештрайхер²⁰ видав тасмницю, приписуючи мені її в бібліографії, ну, але й протестувати я не міг. То не є праця цілісна, ані така, що всебічно вичерпує тему. Постала вона таким чином. В 1848-1849 рр. я був разом з Семенським редактором “Часу”²¹. Знаєте, які тоді були часи. Бувало, приготуємо стільки матеріалу, щоб вистачило на два номери, дамо до цензури, звідти повертається заледве півномера. За кілька літ таких “випадків” зібрались цілі стоси. Отже, коли я виїжджав з Галичини, то забрав ті матеріали з собою, впорядкував їх і уклав цю книжку.

Я висловив жаль, що такої цінної праці не можна дістати, оскільки навіть у букіністів ніколи її не зустрічав.

– А, так, книжка розійшлася повністю впродовж декількох років. Недавно пропонував мені Жупанський зробити друге видання, але я не погодився. Багато що зараз мусив би змінити, передусім же мусив би доробити цілу другу частину, про часи після 1848 року. Але ж найнеприємнішою проблемою була б сама композиція праці: оскільки перша частина спрямована проти австрійського уряду, остільки друга мала б бути спрямована проти галицької шляхти, котра на жодному полі не вмiла скористатися зі стосунків, що витворив злам 1848 року. А то вже, як бачите, робота не для мене. Нехай молоді беруться за неї.

Після цього він перейшов на улюблене поле своєї найновішої праці, на кінець XVIII століття, згадав про багаті джерела з тієї епохи, що знаходяться в бібліотеці Оссолінських, і про необхідність спеціальних праць про економічний і соціальний розвиток краю на підставі архівних матеріалів, оскільки без тієї підстави всілякі реформи соціальні і навіть політичні будуть для нас незрозумілі і позбавлені критичної мірки.

Про працю для “Тшегльонду польського” розмова була короткою: о. Калінка просив мене поговорити на цю тему із самим редактором місячника, котрий, як посол на Сейм, саме перебував у Львові.

На жаль, була то перша і остання моя зустріч з о. Калінкою. Зайнятий різними працями, я не міг бувати в інтернаті, а тим більше, що й о. Калінка так само був дуже зайнятий, так що двічі чи тричі мене відправляли від воріт з причини його відсутності, і я зовсім відмовився від прогулянок на Пекарську. Щойно дізнавшись про хворобу о. Калінки, я поспішив з одним

²⁰ Кароль Ештрайхер – ініціатор і головний редактор польської бібліографії в 22 томах (1872–1908).

²¹ “Czas” – популярний краківський щоденник консервативного спрямування; в останні десятиліття XIX ст. – найвпливовіша галицька газета. “Поки можна було, – писав польський історик і поступовий діяч Вільгельм Фельдман, – “Час” скеровував польську й галицьку політику в щораз реакційнішому напрямку. Недавні конспіратори й революціонери: Лукіян Семенський, Валеріян Калінка, Альбін Дунаєвський – пішли під команду Павла Попеля й Олександра Вельопольського, потім Маврикія Манна і краківських олігархів, і разом з іншими вчорашніми радикалами або ж консерваторами від народження стали опорою консерватизму”. Feldman W. Stronniactwa i programy polityczne w Galicji. 1846–1906. – T. I. – Kraków, 1907. – S. 44–45.

колегою, молодим істориком і великим прихильником Калінки п[аном] К., відвідати хворого. На жаль, тоді ми прибули запізно. Стан хворого був безнадійний; відправлено нас, оскільки о. Калінка лежав непритомний і лікарі заборонили допускати до нього чужих. Через декілька днів маленькі скромні плакати, на яких у нас зазвичай оголошують про смерть дітей або робітників, повідомили про смерть цього достойного мужа. Чи маю згадати, що мені на цю звістку в очах блиснуло?

Переклад з польської Ігоря Чорновола

IVAN FRANKO'S MEMOIRS ON PRINCE ROMAN CZARTORYSKI AND WALERIAN KALINKA

Ihor CHORNOVOL

*Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine,
doctor of historical sciences,
senior fellow of the Department of modern history of the I. Krypivakivych*

The author reprints the original text of Ivan Franko, published for the first time in the Sankt-Petersburg Polish daily "Kraj" in 1887, in the own translation into Ukrainian. While actually the distinguished Ukrainian revolutionary made acquaintance and cooperated not just with the Polish socialists but also with the princes and venerable fathers of the Holy Catholic Church, this text of Ivan Franko was known very little; because the subject of his discussions with the distinguished activists of the Polish national movement was neither marksism, nor revolution but Church and nationalism, perspectives on cooperation of the Ukrainians with the Polish conservative establishment of the Austrian Galicia.

Keywords: *Ivan Franko, Memoirs, prince Roman Czartoryski, Walerian Kalinka.*

Надійшла до редакції 6 06 2017 р.